

DOI: 10.55666/folklor.1699369

JAHON ADABIYOTIDA TARIXIY ROMAN JANRI VA UNING TURK ADABIYOTIDAGI NAMUNALARI

Guljakhon KHUJAEVA*

Annotatsiya

Estetik g'oyalar va madaniy ongning shakllantirishida muhim o'rin tutadigan tarixiy roman janri adabiyot sohasida alohida o'rin tutadi. Chunki tarixiy roman janri nafaqat badiiy tekstura orqali o'tmish voqealarini jonlantiradi; Shu bilan birga, u inson ongini, ijtimoiy xotirasini va ma'naviy qadriyatlarini saqlab turuvchi o'ziga xoslikni o'zida mujasamlaydi. Yuzaga kelgan bu holat tarixiy romanlarning shunchaki tarix va san'atning sintezi emasligini ko'rsatadi; Bu bugungi kitobxonning tarixga munosabatini ham shakllantirganini ko'rsatadi. Shu o'rinda adabiyot sohasida, jahon adabiyotida alohida o'rin tutgan tarixiy roman janrining shakllanish va rivojlanish bosqichlari atroflicha tahlilni talab etadi. Chunki tarixiy roman o'tgan voqealarni badiiy talqin qilish vositasi bo'lishi bilan birga, jamiyatning madaniy xotirasini, milliy o'zlikni anglash vositasi, falsafiy-estetik mushohada ob'ekti sifatida ham alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqotda tarixiy roman janrining poetik-estetik xususiyatlari, tarixiy fakt va badiiy faktura o'rtasidagi munosabat, tarixiy qahramon obrazining shakllanishi va rivojlanishi kabi masalalar har tomonlama ko'rib chiqiladi. Xususan, tarixiy romanlarning mumtoz namunalaridan tortib, zamonaviy va postmodern yondashuvlargacha bo'lgan adabiy taraqqiyot bosqichlari ko'rib chiqiladi. Bu jarayonda turli mintaqalarda, ayniqsa turkiy adabiyotda tarixiy romanchilik an'analari, ularning ijtimoiy-ma'naviy mazmundagi o'rni batafsil yoritiladi. Turk adabiyotining dugonalari Namiq Kamol, Tarik Bug'ra, Iskender Pala kabi yozuvchilarning ijodi bu borada juda qimmatlidir. Xuddi shunday tarixiy ong, milliy xotira va uslub uyg'unligini ochib berish nuqtai nazaridan ham muhim va ibratga arziydi. Qolaversa, bugungi texnologik taraqqiyot tufayli raqamli dunyo madaniyatlarga qanchalik ta'sir ko'rsatayotganini hisobga olsak, bunda tarixiy roman janrining ham o'ziga xos ulushi bor desak, bejiz bo'lmaydi. Shu nuqtai nazardan, tarixiy romanlarni elektron shakllar, raqamli materiallar, audio kitoblar, interfaol dasturlar orqali yangi shakllarda ommalashtirish, o'quvchi bilan muloqot darajasini oshirish, sun'iy intellekt yordamida yaratilgan tarixiy matnlar; bugungi adabiy jarayonning dolzarb muammolari sifatida baholanadi. Darhaqiqat, ana shu ma'lumotlar va tahlillar natijasida tarixiy roman janrining ta'lim, madaniyat va madaniy merosni muhofaza qilishda tutgan o'rni nuqtai nazaridan tadqiqotimizning ahamiyati har tomonlama ochib beriladi. Shuning uchun u adabiyotga muhim hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: Tarixiy roman, Turk Adabiyoti, Modernizm, Postmodernizm, Tarixiy Tafakkur.

* Alisher Navoiy Nomidagi Toshkent Davlat O'zbek Tili va Adabiyoti Universiteti, Toshkent/O'zbekiston. guljakhon.khujaeva@mfa.gov.tr, ORCID: 0009-0008-2149-5483

THE GENRE OF HISTORICAL NOVEL IN WORLD LITERATURE AND ITS MANIFESTATIONS IN TURKISH LITERATURE

Abstract

The historical novel genre occupies a distinctive place in literature, playing a significant role in shaping aesthetic ideals and cultural consciousness. This genre not only vividly recreates past events through artistic narrative but also embodies a unique capacity to preserve human consciousness, collective memory, and spiritual values. This phenomenon underscores that historical novels are not merely a synthesis of history and art; they also shape contemporary readers' perspectives on history. Consequently, a comprehensive analysis of the formation and developmental stages of the historical novel genre, which holds a prominent position in world literature, is essential. As a medium for the artistic interpretation of past events, the historical novel serves as a tool for understanding cultural memory, national identity, and philosophical-aesthetic contemplation, thereby acquiring particular significance. This study thoroughly examines the poetic and aesthetic characteristics of the historical novel genre, the interplay between historical facts and artistic narrative, and the formation and evolution of historical protagonists. It explores the literary progression from classical examples of historical novels to modern and postmodern approaches. In this context, the traditions of historical novel-writing in various regions, particularly in Turkish literature, and their socio-spiritual significance are elucidated in detail. The contributions of prominent Turkish literary figures such as Namık Kemal, Tarık Buğra, and İskender Pala are invaluable in this regard, as their works effectively reveal the harmony of historical consciousness, national memory, and stylistic expression. Moreover, considering the impact of technological advancements on digital cultures, it is noteworthy that the historical novel genre holds a distinct role in this transformation. From this perspective, the popularization of historical novels through digital formats, such as e-books, audiobooks, and interactive applications, enhances reader engagement. Additionally, historical texts generated with the aid of artificial intelligence are evaluated as pressing issues in contemporary literary discourse. The findings and analyses of this study comprehensively highlight the significance of the historical novel genre in education, culture, and the preservation of cultural heritage. As such, it makes a substantial contribution to the field of literature.

Keywords: Historical Novel, Turkish Literature, Modernism, Postmodernism, Historical Consciousness.

DÜNYA EDEBİYATINDA TARİHİ ROMAN TÜRÜ VE TÜRK EDEBİYATINDAKİ ÖRNEKLERİ

Öz

Estetik ideallerin ve kültürel bilincin oluşmasında önemli bir rol oynayan tarihi roman türü, edebiyat sahası içerisinde mutena bir konuma sahiptir. Zira tarihi roman türü sadece sanatsal doku aracılığıyla geçmiş olayları canlandırmakla kalmaz; aynı zamanda insan bilincini, toplumsal hafızayı ve manevi değerleri yaşatan bir hüviyete bürünür. Ortaya çıkan bu durum, tarihi romanların yalnızca tarihsel ve sanatsal bir sentezleme olmadığını; aynı zamanda günümüz okuyucusunun tarihe karşı tutumunu da şekillendirdiğini göstermektedir. Tam da bu noktada edebiyat sahasında özel bir konuma sahip olan tarihi roman türünün dünya edebiyatındaki oluşum ve gelişim aşamaları ayrıntılı bir tahlile muhtaçtır. Zira tarihi roman, geçmiş olayların sanatsal yorumunun bir aracı olmasının yanı sıra, toplumun kültürel belleği, ulusal kimliğin anlaşılma aracı, felsefi ve estetik gözlemin nesnesi olarak da özel bir öneme sahiptir. Ele alınan bu çalışmada tarihi roman türünün şiirsel ve estetik özellikleri, tarihî olgu ile sanatsal doku arasındaki ilişkisi, tarihî kahraman imgesinin oluşumu ve evrimi gibi konular kapsamlı bir şekilde irdelenmektedir. Özellikle tarihi romanların klasik örneklerinden başlayarak modern ve postmodern yaklaşımlara kadar edebî gelişimin evreleri incelenmektedir. Bu süreçte çeşitli bölgelerdeki, özellikle Türk edebiyatındaki tarihi roman gelenekleri ve bunların sosyal ve manevi bağlamdaki rolü ayrıntılandırılacaktır. Türk edebiyatının duayen isimlerinden Namık Kemal, Tarık Buğra ve İskender Pala gibi yazarların eserleri bu çerçevede oldukça kıymetlidir. Keza tarih bilincinin, millî hafızanın ve üslubun uyumunu ortaya koyması açısından önemlidir ve örneklendirmeye değerdir. Ayrıca günümüzdeki teknolojik gelişmelerin etkisiyle dijital dünyanın kültürlere etki eden boyutu düşünüldüğünde tarihi roman türünün de bundan nasibini aldığını söylememiz abesle iştigal etmeyecektir. Bu bağlamda tarihi romanların elektronik formlar, dijital materyaller, sesli kitaplar, interaktif programlar aracılığıyla yeni biçimlerde popülerleşmesi, okuyucuyla etkileşim düzeyinin artması, yapay zekâ kullanılarak oluşturulan tarihi metinler; günümüz edebî sürecinin güncel sorunları olarak değerlendirilmektedir. Nitekim tüm bu bilgiler ve analizler neticesinde çalışmamızın tarihi roman türünün eğitim, kültür ve kültürel mirasın korunmasında üstleneceği rol açısından önemi kapsamlı bir perspektifle ortaya konulacaktır. Dolayısıyla literature önemli bir katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarihi Roman, Türk Edebiyatı, Modernizm, Postmodernizm, Tarihsel Düşünce.

1. Kirish

Ushbu maqolada tarixiy roman janrining paydo bo'lishi, shakllanishi va dastlabki rivojlanish jarayonlari tahlil qilinadi. Tarixiy roman janrining rivojlanish tendensiyalari adabiy jarayonning umumiy evolyutsiyasi bilan uzviy bog'liq bo'lib, u turli davrlarda ijtimoiy, siyosiy va madaniy sharoitga qarab o'zgarib borgan. Ushbu janr dastlab an'anaviy tarixiy voqealarni tasvirlashga asoslangan bo'lsa, keyinchalik uning strukturasi va estetik tamoyillari sezilarli darajada murakkablashdi. Avvaliga tarixiy romanlar asosan yirik tarixiy shaxslar hayoti va ulkan siyosiy jarayonlarni yoritishga qaratilgan bo'lsa, vaqt o'tishi bilan e'tibor ko'proq ijtimoiy qatlamlarning turmush tarzi, kundalik hayot tafsilotlari va ma'naviy-estetik izlanishlarga qaratila boshladi.

Modern va postmodern davr adabiyoti tarixiy roman poetikasiga sezilarli ta'sir ko'rsatib, unda retrospektiv va eksperimental yondashuvlar paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. An'anaviy tarixiy romanlarda tarixning obyektiv talqini ustuvor bo'lsa, zamonaviy tarixiy romanlarda subyektivlik va ko'p qirrali talqin usullari keng qo'llanila boshlandi. Bu esa tarixiy voqealarning badiiy interpretatsiyasida yangi qiyofalar paydo bo'lishiga, turli nuqtayi nazarlarning to'qnashishiga hamda tarix va fantastikaning o'zaro uyg'unlashuviga zamin yaratdi.

Texnologik taraqqiyot ham tarixiy roman janrining rivojlanishida muhim rol o'ynadi. Audiovizual vositalarning rivojlanishi natijasida tarixiy roman faqat matn shaklida emas, balki ko'p platformali badiiy mahsulot sifatida ham ommalashdi. Kino va televideniye hamda raqamli adabiyot shakllarining kengayishi tarixiy romanlarning qamrov doirasini oshirdi va ularning ta'sir doirasini kengaytirdi. Shu bilan birga, ilmiy tadqiqotlar va arxiv materiallarining ochiq manba sifatida keng foydalanishga yo'naltirilishi tarixiy romanlar faktologiyasini chuqurlashtirishga xizmat qildi.

Shu nuqtayi nazardan qaraganda, tarixiy romanlar hozirgi kunda nafaqat o'tmishni aks ettiruvchi janr sifatida, balki bugungi kunning ijtimoiy va falsafiy masalalarini tarixiy retrospektivada yoritishning samarali vositasi sifatida ham ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy tarixiy romanlar ko'p qatlamli yondashuv orqali tarixiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish, turli sivilizatsiyalar o'rtasidagi tafovutlarni ochib berish va tarixiy tajribalarni qayta ko'rib chiqish imkonini bermoqda. Natijada tarixiy roman endilikda nafaqat o'tmish haqiqatini badiiy talqin qilish, balki jamiyatni o'z tarixiy ildizlari bilan bog'lash va kelajak taraqqiyot yo'nalishlarini belgilashga ko'maklashuvchi muhim adabiy janr sifatida rivojlanishda davom etmoqda. Bizgacha yaratilgan tadqiqotlarni va ilmiy xulosalarni umumlashtirgan holda biz tarixiy roman janrining rivojlanish tendensiyalarini quyidagicha tizimlashtirdik:

2. Tarixiy Romanning Shakllanishi va Janr Sifatida Rivoji

Maqolani tayyorlashda adabiy-analitik va tarixiy-tipologik metodlar asosida tarixiy roman janrining rivojlanish bosqichlari, tematik yo'nalishlari, estetik va poetik uslublari, shuningdek, texnologik omillar ta'siri o'rganildi.

Tarixiy romanlarning tematik yo'nalishlari vaqt o'tishi bilan sezilarli o'zgarishlarga uchragan. Dastlabki tarixiy romanlar yirik siyosiy voqealar, imperiyalar taqdiri va buyuk shaxslar hayotini yoritishga qaratilgan bo'lsa, zamonaviy tarixiy romanlar ijtimoiy qatamlar tarixi, kundalik hayot tafsilotlari va individuallikni aks ettiruvchi badiiy izlanishlarga yo'nalgan. Ushbu rivojlanish jarayoni tarixiy tafakkur shakllanishi bilan bog'liq bo'lib, adabiyot va tarix fanining bir-biriga ta'sir qilish jarayonini aks ettiradi. Dastlabki tarixiy romanlarning asosiy mavzularidan biri buyuk tarixiy shaxslar va ularning ijtimoiy-siyosiy voqealardagi o'rni bo'lgan. Bu romanlarda davlat arboblari, sarkardalar va qirollik sulolalari hayoti markaziy o'rinni egallagan. Masalan, Valter Skottning "Ayvengo" romanida O'rta asr Angliyasining siyosiy voqealari va qirol Richardning Sher yurishlari tasvirlanadi (Scott, 1819:307). Aleksandr Dyumaning "Uch mushketyor" (1844) asari XVII asr Fransiyasidagi saroy fitnalari va tarixiy voqealar bilan bog'liq bo'lib, real tarixiy shaxslarning badiiy talqinini namoyon etadi. Lev Tolstoyning "Urush va tinchlik" romani esa Napoleon urushlari orqali Rossiya jamiyati tarixini yoritadi (Tolstoy, 1869: 465). Ushbu romanlarning umumiy jihati shundaki, ular tarixiy jarayonlarni shaxslar va yirik voqealar orqali tasvirlashga urg'u berib, badiiy tasavvur bilan tarixiy haqiqatning sintezini yaratgan. XIX asr oxiri va XX asr boshlariga kelib, tarixiy romanlardagi mavzular kengayib, unda nafaqat hukmdorlar va sarkardalar, balki oddiy xalq hayoti,

ijtimoiy adolat masalalari ham aks etila boshladi. Endi tarixiy romanlar jamiyatning turli qatlamlari taqdiri orqali tarixiy jarayonlarning ta'sirini ko'rsatishga qaratildi. Masalan, Emil Zolyaning "Germinal" romanida XIX asr Fransiya'dagi sanoat inqilobi va ishchilar sinfining hayoti tasvirlangan (Zola, 1885: 608). Halida Adib Adivarning "Sinekli Bakkal" romani Usmonli imperiyasidagi ijtimoiy tabaqalararo munosabatlarni yoritadi (Adivar, 1936: 387). Kamol Tohirning "Devlet Ana" (1967: 436) asari esa turk xalqining tarixiy taraqqiyotini oddiy insonlar nuqtayi nazaridan yoritgan. Ushbu yo'nalish tarixiy romanlarni ijtimoiy adolat, qashshoqlik, mustamlakachilik va inqilob mavzulari bilan boyitgan. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab tarixiy romanlarda inson psixologiyasiga e'tibor kuchayib, tarixiy jarayonlar shaxsiy kechinmalar orqali yoritila boshladi. Bu esa tarixiy romanlarning yangi bosqichga o'tishiga sabab bo'ldi. Endi yozuvchilar tarixiy voqealarni umumiy tasvirlash o'rniga, ularning individuallik darajasida qanday aks etishini tadqiq eta boshladilar. Masalan, Margaret Atvudning "Qulning qizi" asari individual psixologiya va tarixiy sharoit o'rtasidagi bog'liqlikni aks ettirsa (Atwood, 1985: 392), Orxan Pamukning "Mening otim qirmizi" romani tarixiy shaxslar taqdiri va san'at falsafasi orqali tarixni o'zgacha nigohda talqin qiladi (Pamuk, 1998: 472). Bu tendensiya tarixiy romanlarni yanada shaxsiy va falsafiy jihatdan murakkab asarlarga aylantirdi. Zamonaviy tarixiy romanlarda muqobil tarix tushunchasi ham rivojlandi. Bu yondashuvda yozuvchilar tarixiy voqealarni o'z tasavvurlariga ko'ra qayta talqin qilib, boshqa ssenariylarni yaratadilar. Filip Dikning "Insoniylik qal'asi" asari Ikkinchi jahon urushida Germaniya va Yaponiyaning g'alaba qozongan ssenariysi asosida qurilgan alternativ tarix romanidir (Dik, 1962: 452). Robert Xarrisning "Fatherland" romani ham shu yo'nalishda bo'lib, agar Gitler urushda g'alaba qozonganida, dunyo qanday bo'lishi mumkinligini tasvirlaydi (Harris, 1992: 397). Bu yangi yo'nalish tarixiy romanlarni faktologik talqindan uzoqlashtirib, eksperimental va falsafiy nuqtayi nazardan yangi ufqlar ochdi. Bugungi kunda tarixiy romanlarning mavzulari nihoyatda kengaygan bo'lib, ular nafaqat siyosiy tarix, balki madaniy va ijtimoiy tarixning turli jihatlarini qamrab olmoqda. Zamonaviy tarixiy romanlar individual shaxslar taqdiri, ijtimoiy harakatlar, madaniy o'zgarishlar va hatto fan va texnologiya tarixi kabi mavzularga ham murojaat qilmoqda. Shu bilan birga, tarixiy romanlarning badiiy yo'nalishi ham doimiy o'zgarib bormoqda. Yangi asarlar murakkab uslubiy eksperimentlarga asoslangan bo'lib, tarixni tasvirlashda real voqealar va fantastik elementlar uyg'unlashgan. Umuman olganda, tarixiy roman janrining tematik yo'nalishlari vaqt o'tishi bilan sezilarli o'zgarishlarga uchradi. Dastlab hukmdorlar va yirik tarixiy shaxslar hayoti tasvirlangan bo'lsa, keyinchalik oddiy xalq, jamiyat qatlamlari, tarixiy psixologiya va muqobil tarix kabi mavzular paydo bo'ldi. Bu evolyutsiya tarixiy roman janrining doimiy yangilanib borayotganini va uning badiiy tafakkur bilan uyg'un holda rivojlanayotganini tasdiqlaydi. Tarixiy romanlar nafaqat o'tmishni aks ettiradi, balki zamonaviy o'quvchilar uchun o'z davrining muhim masalalarini tushunishga yordam beruvchi vosita sifatida ham xizmat qiladi.

3. Turli Mintaqalarda Tarixiy Roman Rivoji: Madaniy va ijtimoiy Kontekstda

Tarixiy roman janri o'zining shakllanishidan boshlab turli badiiy-uslubiy yondashuvlar ta'sirida rivojlanib kelgan. Dastlab an'anaviy tarixiy romanlar xronologik hikoya qilish, real voqealarga asoslangan syujet va tarixiy shaxslarni aniq tasvirlash uslubida yozilgan bo'lsa, keyinchalik modernizm va postmodernizm ta'siri ostida bu janrning badiiy imkoniyatlari kengayib bordi. Zamonaviy tarixiy roman an'anaviy hikoyachilik uslubidan uzoqlashib, yangi poetika, psixologik talqin va metafiktiv yondashuvlar orqali o'zining janr sifatidagi o'rnini mustahkamladi. Bu o'zgarishlar tarixiy voqealarning talqini, hikoya qilish texnikasi va o'quvchining matn bilan munosabatiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. An'anaviy tarixiy romanlar realistik uslubga asoslanib, o'tmish voqealarini obyektiv yondashuv bilan yoritishga intilgan. Masalan, Valter Skottning "Ayvengo" (Scott, 1819: 508) yoki Lev Tolstoyning "Urush va tinchlik" (Tolstoy, 1869: 981) romanlarida tarixiy shaxslar va voqealar maksimal realistik tarzda tasvirlanadi. Bunday romanlarda hikoya qilish xronologik tartibda joylashgan bo'lib, o'quvchi tarixiy jarayonlarni to'g'ridan-to'g'ri kuzatish imkoniga ega bo'ladi. Ushbu an'anaviy yondashuv XIX asr oxirlariga qadar tarixiy roman janrida yetakchi bo'lib qolgan. Biroq, XX asrga kelib, modernizmning rivojlanishi bilan badiiy tasvir usullari sezilarli o'zgarishga yuz tutdi. Modernizm san'at, adabiyot va falsafa sohalarida an'anaviy uslublarni inkor etish va inson tafakkurining murakkab ichki olamini tadqiq qilish orqali yangi badiiy usullarni ishlab chiqdi. Tarixiy roman ham bu jarayondan chetda qolmadi. Modernistik tarixiy romanlar an'anaviy xronologiyani buzish, sub'ektiv tasvir, ichki monolog va ong oqimi usulidan

foydalanish bilan ajralib turdi. Tomas Mannning “Buddenbroklar” romani bu uslubning yorqin namunasidir (Mann, 1901: 302). U tarixiy jarayonlarni bir sulola hayoti orqali yoritadi va an’anaviy hikoyachilik tartibini murakkab psixologik tahlil bilan boyitadi. Shuningdek, Virjiniya Vulfning “Orlando” romani ham tarixiy va badiiy tafakkurning o’zaro bog’liqligini ko’rsatish uchun zamonlar o’rtasida sayohat qiluvchi obrazlar orqali yangi poetik shakl yaratdi (Woolf, 1928: 601). Postmodernizm ta’siri ostida tarixiy romanlar yanada murakkab badiiy izlanishlarga yuz burdi. Postmodern tarixiy romanlar tarixni qayta talqin qilish, metanarrativ elementlar, o’z-o’zini rad etuvchi hikoyalar va ironik yondashuvlarga asoslanadi. Bu jarayonda tarixiy faktlarning ob’ektiv talqini shubha ostiga olinadi va ko’pqatlamli badiiy strukturalar yaratiladi. Umberto Ekoning “Fukoning mayog’i” romani postmodern tarixiy roman uslubining yorqin namunalaridan biridir (Eco, 1988: 826). Ushbu asarda tarixiy faktlar va uydirmalar bir-biriga singdirilgan holda berilib, o’quvchini haqiqat va fantastika o’rtasidagi chegarani anglashga majbur qiladi. Sal’man Rushdining “Yuz yil yolg’izlik” romanida esa tarixiy voqealar shaxsiy tajriba va folklor elementlari bilan qorishib, metafikativ hikoyachilikning yangi namunasini yaratadi. Postmodern tarixiy romanlarda tarixiy voqealar badiiy talqinlar yordamida qayta quriladi, muqobil tarix ssenariylari taklif etiladi va tarixiy haqiqat subyektiv tasavvur sifatida talqin qilinadi. Masalan, Devid Mitchelning “Bulutlar atlas” romani turli davrlarga oid voqealarni bir-biriga bog’lab, tarixiy jarayonlarning takrorlanuvchanligi g’oyasini ilgari suradi (Mitchell, 2004: 506). Ushbu yondashuv postmodern tarixiy romanlarni faqatgina o’tmish voqealarini tasvirlovchi janr emas, balki tarixiy jarayonlarni falsafiy va badiiy jihatdan o’rganish vositasiga aylantiradi. Badiiy yondashuvlarning o’zgarishi bilan tarixiy roman janri o’zining tasvirlash usullarini sezilarli darajada boyitdi. Endilikda tarixiy romanlar nafaqat real voqealarni yoritish, balki tarixning o’zini ham muhokama qilish vositasiga aylandi. Modernistik tarixiy romanlar inson ruhiyatini va ichki tajribalarni tarixiy voqealar bilan bog’lash orqali janr imkoniyatlarini kengaytirdi. Postmodern tarixiy romanlar esa tarix va fikrning o’zaro bog’liqligini ochib berib, tarixiy haqiqatni turli talqinlar orqali o’rganishga imkon yaratdi. Ushbu rivojlanish tarixiy romanlarni faqat o’tmishni aks ettiruvchi janr sifatida emas, balki zamonaviy falsafiy muammolarni tadqiq qiluvchi badiiy tajriba maydoniga aylantirdi. Bugungi kunda tarixiy romanlar nafaqat an’anaviy xronologik hikoyachilikni davom ettirmoqda, balki eksperimental yondashuvlar orqali yangi shakllarni sinab ko’rmoqda. Zamonaviy yozuvchilar virtual reallik, interaktiv hikoyalar va muqobil tarix kabi konsepsiyalar yordamida tarixiy roman janrining chegaralarini kengaytirishga intilmoqda. Bu esa tarixiy romanlarni adabiyotning eng dinamik va doimiy ravishda o’zgarib borayotgan janrlaridan biriga aylantirdi.

Tarixiy romanlarda struktura va kompozitsiya o’zgarishlari haqida so’z yuritir ekanmiz uning shakllanishiga ta’sir etuvchi omillarni qayd etish lozim. Bu ikki asosiy unsur – tarixiy fakt va badiiy to’qimaning uyg’unlashuvidir. Ushbu uyg’unlik darajasi har bir davr va yozuvchi uslubiga qarab o’zgarib kelgan bo’lsa-da, tarixiy romanlar har doim haqiqat va ijodkorlikning o’zaro munosabati asosida rivojlangan. Ayrim yozuvchilar tarixiy voqealarni maksimal darajada real tasvirlashga intilgan bo’lsa, boshqalari tarixni badiiy talqin qilish, uni qayta qurish va interpretatsiya qilish orqali asarlar yaratgan. Ushbu maqolada tarixiy romanlarda fakt va badiiy to’qimaning nisbatini o’rganish, uning adabiy jarayondagi o’rnini aniqlash va turli misollar yordamida tahlil qilish maqsad qilingan. An’anaviy tarixiy romanlar, ayniqsa XIX asrda shakllangan namunalari, tarixiy faktlarga maksimal darajada asoslanib, tarixiy voqealarni xronologik tartibda aks ettirishga intilgan. Masalan, Valter Skottning “Ueverli” romani Shotlandiya tarixining muayyan davrini tasvirlab, real tarixiy shaxslar va voqealarni badiiy tasvir vositalari yordamida qayta jonlantiradi. Lev Tolstoyning “Urush va tinchlik” asari esa Napoleon urushlarini yoritish barobarida tarixiy haqiqatni individual shaxslar qismati orqali ko’rsatadi. Ushbu romanlarda tarixiy faktlar ustunlik qilgani sababli, yozuvchilar ko’pincha arxiv materiallari, tarixiy hujjatlar va davrga oid boshqa manbalarga tayanib ish ko’rganlar. Biroq, tarixiy roman janrining rivojlanishi davomida fakt va badiiy to’qimaning nisbatida sezilarli o’zgarishlar yuz berdi. Ayrim yozuvchilar tarixiy jarayonlarni o’z talqinlarida aks ettirib, tarixiy faktlarning aniq ifodasidan ko’ra ularning badiiy interpretatsiyasiga e’tibor qarata boshladilar. Masalan, Aleksandr Dyumaning “Graf Monte-Kristo” yoki “Uch mushketyor” romanlarida tarixiy shaxslar va voqealar mavjud bo’lsa-da, ularning badiiy obrazlari tarixiy haqiqatdan sezilarli darajada farqlanadi. Yozuvchi asarlarida tarixiy muhitni jonlantirish uchun dramatik effektlar va sarguzasht elementlarini ko’proq ishlatgan. XX asrga kelib, tarixiy romanlarda

badiiy to'qima yanada muhim rol o'ynay boshladi. Yozuvchilar tarixiy voqealarga shaxsiy nuqtayi nazardan yondashib, ularni yangi badiiy konsepsiyalar orqali talqin qilishga harakat qildilar. Masalan, Margerit Yursenar "Adrianning xotiralari" romanida Rim imperatori Adrian obrazini yaratishda tarixiy faktlarga tayanadi, biroq asarning asosiy mazmuni uning shaxsiy ichki kechinmalariga qaratilgan. Bunday uslubda yozilgan romanlarda tarixiy dalillar fon sifatida xizmat qilsa-da, asarning asosiy yo'nalishi inson psixologiyasi, falsafiy mulohazalar va badiiy mahorat bilan boyitilgan bo'ladi. Postmodern tarixiy romanlar esa fakt va badiiy to'qimaning mutanosibligini butunlay yangi nuqtayi nazardan ko'rib chiqdi. Bu yo'nalish vakillari tarixiy haqiqatning mutlaq obyektivligi borasida shubha bilan qarashar va tarixni faqat yozuvchining tasavvuri orqali anglash mumkinligini ilgari surishar edi. Umberto Ekoning "Qizil gullarning nomi" (1980) romani shu yo'nalishdagi yorqin namunalardan bo'lib, unda tarixiy faktlar va badiiy uydirmalar sintez qilinib, o'quvchini tarix va fantastika o'rtasidagi chegarani anglashga majbur qiladi. Sal'man Rushdining "Oltin uy" romani ham tarixiy voqealarni o'ziga xos ironik va metafiktiv uslubda aks ettirib, badiiy to'qimani yanada kuchaytiradi. Bugungi kunda tarixiy romanlar nafaqat an'anaviy tarixni qayta tiklash vositasi, balki tarixiy faktlarning o'zini muhokama qiluvchi adabiy janr sifatida ham qaralmoqda. Ba'zi zamonaviy tarixiy romanlar, jumladan, Hilari Mantelning "Wolf Hall" romani tarixiy shaxs – Tomas Kromvel hayotini realistik, hujjatlarga asoslangan yondashuv orqali tasvirlasa, ba'zilar tarixiy jarayonlarga mutlaqo eksperimental yondashuv bilan qaraydi. Masalan, Filip Dikning "Insoniylik qal'asi" asari Ikkinchi jahon urushi tarixini muqobil ssenariy asosida qayta tasavvur qiladi. Bu esa tarixiy romanlarning faqatgina o'tmish voqealarini yoritish bilan cheklanib qolmay, balki tarixni qayta o'ylash imkonini beruvchi badiiy laboratoriya sifatida rivojlanib borayotganini ko'rsatadi. Tarixiy romanlarda fakt va badiiy to'qima o'rtasidagi nisbat turli davrlarda har xil shakllangan. Dastlab tarixiy haqiqatni maksimal darajada aniq aks ettirishga intilgan an'anaviy romanlar ko'proq faktlarga asoslangan bo'lsa, zamonaviy tarixiy romanlar badiiy to'qima va interpretatsiya elementlarini kengroq qo'llashga moyil. Postmodernizm ta'siri ostida esa tarixiy fakt va badiiy tasavvur chegarasi tobora noaniq bo'lib borib, tarixiy haqiqat muhokama qilinadigan va qayta yaratiladigan konseptual fenomenga aylangan. Shu bois, bugungi tarixiy romanlar nafaqat tarixiy voqealarni hikoya qiladi, balki tarixning o'zini badiiy va falsafiy nuqtayi nazardan o'rganish uchun muhim janr sifatida namoyon bo'lmoqda.

Tarixiy roman janrining rivojlanishi bilan uning markaziy elementi – qahramon obrazi ham sezilarli darajada o'zgarib bordi. Ilk tarixiy romanlarda qahramonlar asosan an'anaviy qahramonlik xarakterlari bilan tasvirlangan bo'lsa, keyinchalik ularning psixologik murakkabligi oshdi, tarixiy jarayonlar va ijtimoiy muhitga munosabati chuqurlashtirildi. XX asrdan boshlab esa tarixiy romanlarda qahramonlarning sub'ektiv kechinmalari va individual tajribalari yanada katta ahamiyat kasb eta boshladi. Ushbu maqolada tarixiy romanlarda qahramon obrazi evolyutsiyasi, uning rivojlanish bosqichlari va badiiy qiyofasi o'zgarishining asosiy sabablarini tahlil qilamiz. Dastlabki tarixiy romanlar qahramonlari, odatda, tarixiy shaxslarning idealizatsiyalangan tasvirlari sifatida namoyon bo'lgan. Masalan, Valter Skottning "Ayvengo" (1819) romanida bosh qahramon Ayvengo jasoratli, vatanparvar va axloqiy jihatdan beg'ubor obraz sifatida aks ettiriladi. U tarixiy voqealar girdobida adolat va haqiqat uchun kurashuvchi ideal qahramon sifatida tasvirlanadi. Xuddi shunday, Aleksandr Dyumaning "Uch mushketyor" romanidagi D' Artanyan yoki Fridrix Shillerning "Vilgelm Tell" asaridagi bosh qahramonlar ham qahramonlik fazilatlarini bilan ajralib turuvchi an'anaviy tarixiy qahramonlar qatoriga kiradi. Ushbu bosqichda tarixiy romanlar ko'proq voqeariy hikoyachilikka asoslangan bo'lib, qahramonlarning ichki kechinmalari va shaxsiy qarama-qarshiliklariga yetarlicha e'tibor qaratilmagan.

4. Zamonaviy Adabiy Tafakkurda Tarixiy Roman Janrining Dolzarbligi

XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab tarixiy romanlarda qahramon obrazi yanada murakkablashdi. Endilikda qahramonlar nafaqat jasoratli yoki vatanparvar shaxslar sifatida, balki o'z shubha-gumonlari, ziddiyatli his-tuyg'ulari va o'ziga xos individualligi bilan tasvirlana boshladi. Lev Tolstoyning "Urush va tinchlik" romanidagi Andrey Bolkonskiy va Pyer Bezuxov obrazlari bunga yorqin misoldir. Ushbu qahramonlar tarixiy voqealar fonida shakllanadigan va o'z tafakkuri orqali tarixiy jarayonlarni anglab boradigan murakkab shaxslardir. Balzakning "Beg'uborlik g'amginligi" yoki Stendalning "Parma monastiri" romanlarida ham qahramonlar tarixiy sharoit va jamiyat bilan

kurashayotgan, o'z shaxsiy haqiqatini izlayotgan individuallar sifatida aks ettiriladi. Ushbu bosqichda tarixiy romanlarda qahramonning ichki kechinmalari, tarixiy jarayonlarga bo'lgan subyektiv munosabati yanada chuqurlashdi.

XX asrning birinchi yarmida tarixiy romanlarda qahramon obrazining rivojlanishi yanada psixologik chuqurlik kasb eta boshladi. Yozuvchilar qahramonlarning ruhiy olamini tasvirlashga ko'proq e'tibor qaratib, tarixiy voqealarni ularning subyektiv idroki orqali berishga harakat qildilar. Tomas Mannning «Buddenbrok» romanida qahramonlarning shaxsiy kechinmalari va tarixiy jarayonlar bilan o'zaro bog'liqligi tasvirlangan. Shuningdek, Margerit Yursenar «Adrianning xotiralari» romanida Rim imperatori Adrianning ichki monologlari orqali tarixiy shaxsning falsafiy va ma'naviy dunyosini yoritib bergan. Ushbu tendensiya qahramon obrazining an'anaviy qahramonlik xususiyatlaridan uzoqlashib, ko'proq ichki ziddiyatlarga ega murakkab shaxs sifatida namoyon bo'lishiga sabab bo'ldi. Postmodernizm ta'sirida tarixiy romanlardagi qahramonlar yanada murakkab va ko'p qirrali shaklga ega bo'ldi. Bu davrda yozuvchilar tarixiy shaxslarni nafaqat ulug'vor qahramon sifatida, balki tarixiy jarayonlarning qurbonlari, manipulyatsiya ob'ektlari yoki sub'ektiv xotiralar yig'indisi sifatida tasvirlashga intildilar. Umberto Ekoning «Qizil gullarning nomi» romanidagi Guglielmo Baskervil yoki Sal'man Rushdining «O'rtadagi bolalar» asaridagi Salim Sindxi qahramonlari tarixiy voqealarni o'z idroki orqali tushunishga harakat qiladigan, lekin ko'pincha bu haqiqatga erishish yo'lida muvaffaqiyatsizlikka uchraydigan murakkab shaxslardir. Shuningdek, Devid Mitchelning «Bulutlar atlas» romanida turli tarixiy davrlarga oid qahramonlar bir-biri bilan bog'liq bo'lib, tarixiy jarayonlarning takrorlanish tendensiyasini aks ettiradi. Bugungi kunda tarixiy romanlarda qahramon obrazi yanada individualistik va ko'p qirrali bo'lib bormoqda. Zamonaviy tarixiy romanlarda qahramonlar shaxsiy tajribalari orqali tarixiy voqealarni anglab boradigan va ularga nisbatan o'zining individual yondashuvini shakllantiradigan personajlar sifatida tasvirlanmoqda. Hilari Mantelning «Wolf Hall» romanida Tomas Kromvel obrazi tarixiy voqealar va uning shaxsiy hayoti o'rtasidagi murakkab bog'liqlik orqali ochib beriladi. Bu esa tarixiy romanlarda qahramonlar endilikda nafaqat tarixiy jarayonlarning passiv ishtirokchilari, balki tarixni talqin qiluvchi sub'ektlar sifatida namoyon bo'lishiga olib kelmoqda. Tarixiy romanlarda qahramon obrazi evolyutsiyasi bir necha bosqichdan o'tgan. Dastlab ular qahramonlik xususiyatlariga ega ideal obrazlar sifatida tasvirlangan bo'lsa, keyinchalik psixologik jihatdan murakkab, shaxsiy kechinmalariga e'tibor qaratilgan personajlarga aylandi. Postmodern tarixiy romanlarda esa qahramonlar tarixni idrok etishga harakat qiladigan, ammo aksariyat hollarda uning muammoli va subyektiv xususiyatlarini anglab boradigan shaxslar sifatida namoyon bo'ldi. Zamonaviy tarixiy romanlarda esa qahramon individual tajriba va shaxsiy nuqtayi nazarga asoslangan holda tarixiy jarayonlarning ichki va tashqi tomonlarini o'rganish vositasiga aylangan. Bu esa tarixiy romanlarni faqat tarixiy faktlarni aks ettiruvchi janr sifatida emas, balki tarixni insoniy tajriba va individual idrok orqali qayta kashf qiluvchi adabiy fenomen sifatida anglashga imkon yaratdi.

Tarixiy roman janri adabiyotning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, o'zining rivojlanish jarayonida doimiy yangilanish va moslashuv orqali zamonaviy davrga yetib kelgan. XXI asrda texnologik taraqqiyot bu janrni yanada o'zgartirib, uni interaktivlik, audiovizual moslashuv va yangi shakllar bilan boyitmoqda. Zamonaviy texnologiyalar tarixiy romanlarni nafaqat qog'oz va elektron kitoblar shaklida taqdim etish bilan cheklanmay, balki videoo'yinlar, virtual reallik (VR), audiokitoblar va sun'iy intellekt yordamida yangicha shakllarga olib chiqmoqda. Bunday o'zgarishlar tarixiy romanlarni yanada jonlantirgan holda, ularni nafaqat o'quvchilarga, balki interaktiv foydalanuvchilarga ham yo'naltirmoqda. Interaktiv tarixiy romanlar hozirgi kunda tobora kengayib bormoqda. Ularning eng yorqin namunalaridan biri videoo'yinlar asosida shakllangan tarixiy hikoyalardir. Masalan, Assassin's Creed o'yinlar seriyasi tarixiy roman janri bilan interaktiv o'yin imkoniyatlarini birlashtirib, o'yinchilarni tarixiy jarayonlarning bevosita ishtirokchisiga aylantirmoqda. Ushbu o'yinlar Uyg'onish davri, Usmonli imperiyasi, Qadimgi Misr va boshqa tarixiy davrlardagi muhitni jonlantirish orqali nafaqat o'yin tajribasini, balki tarixiy bilimlarni ham chuqurlashtiradi. Bundan tashqari, interaktiv grafik romanlar ham tarixiy adabiyotga yangi yondashuv olib kirib, o'quvchilarga voqealar rivojini o'zlari tanlash imkoniyatini taqdim etmoqda. Tarixiy romanlarning audiovizual formatga moslashuvi ularning ommalashishiga katta hissa qo'shmoqda. Kinoteatr va televideniye uchun moslashtirilgan tarixiy romanlar o'zining dramatik kuchi va vizual tasviriy imkoniyatlari bilan yangi auditoriyalarni jalb qilmoqda. Hilari Mantelning

“Qonli taxt” (Wolf Hall) va “Bo‘rilar zali” (Bring Up the Bodies) romanlari asosida ishlangan BBC seriallari bunga misol bo‘la oladi. Ushbu ekran asarlari Genrix VIII davridagi murakkab siyosiy voqealarni tasvirlash orqali tarixiy roman janrining kinomatografik talqinini yanada boyitdi. Xuddi shunday, “Outlander” seriali ham Diana Gabaldonning tarixiy-fantastik romanlari asosida yaratilgan bo‘lib, vaqt sayohati orqali turli tarixiy davrlarning badiiy rekonstruksiyasini taklif etadi. Elektron va virtual tarixiy romanlar ham so‘nggi yillarda katta e‘tiborga sazovor bo‘lmoqda. Raqamli texnologiyalar rivojlanishi bilan elektron kitoblar va audiokitoblar keng tarqalgan bo‘lsa, virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) formatlari tarixiy hikoyalarning yangi shakllarini yaratmoqda. Masalan, “Titanic VR” loyihasi orqali o‘quvchilar 1912-yilda cho‘kkan “Titanik” kemasi voqealarini virtual muhitda kuzatish imkoniga ega bo‘ladilar. Bu esa tarixiy romanlarning nafaqat badiiy, balki immersiv (to‘liq singdiruvchi) tajribaga aylanishiga yo‘l ochmoqda. Elektron kitoblarning rivojlanishi esa interaktiv e-kitoblar va gipermatnli hikoyalarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘ldi. Bu turdagi asarlarda o‘quvchilar voqealar ketma-ketligini tanlash orqali turli tarixiy ssenariylarni o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Sun‘iy intellektning rivojlanishi tarixiy roman yozish jarayoniga ham ta’sir ko‘rsatmoqda. AI texnologiyalari yordamida tarixiy ma’lumotlarni tahlil qilish va ularga asoslangan holda badiiy asarlar yaratish imkoniyatlari kengaymoqda. GPT-4 va shunga o‘xshash sun‘iy intellekt modellaridan foydalangan holda tarixiy romanlar yozish bo‘yicha tajribalar o‘tkazilmoqda. Sun‘iy intellekt tarixiy ma’lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash va dramatik kontekst yaratishda yozuvchilarga yordam berishi mumkin. Bundan tashqari, AI asosida interaktiv tarixiy hikoyalar ishlab chiqilishi ham ehtimoldan xoli emas (Moretti, 2013: 31). Masalan, o‘quvchilar sun‘iy intellekt tomonidan yaratilgan romanda turli ssenariylarni tanlash orqali o‘zlariga mos hikoyani shakllantirishlari mumkin. Tarixiy roman janrining zamonaviy texnologiyalar bilan integratsiyalashuvi uning badiiy imkoniyatlarini kengaytirib, yangi o‘quvchilarni jalb qilishiga xizmat qilmoqda. Videoo‘yinlar, audiovizual adaptatsiyalar, virtual reallik va sun‘iy intellekt asosida yaratilgan hikoyalar tarixiy romanlarni yanada jonli, interaktiv va ommabop shaklga keltirmoqda. Kelajakda bu jarayon yanada rivojlanib, tarixiy romanlar ko‘p formatli va tajribaviy shakllarga ega bo‘lishi mumkin. Bu esa ushbu janrni nafaqat o‘tmishni aks ettirish vositasi, balki tarixiy jarayonlarni chuqur anglash va his qilish imkonini beruvchi interaktiv tajribaga aylantirishga xizmat qiladi.

5. Turk Nasrida Tarixiy Roman Janri Takomili

Mazkur tendensiyalar turk romanchilik maktabining, xususan, tarixiy roman janrining takomillashuvida ham yaqqol ko‘zga tashlanadi. Turk adabiyotida tarixiy roman janri XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab shakllana boshlagan bo‘lsa-da, uning ildizlari ancha qadimgi davrlarga borib taqaladi. Turk xalqlarining og‘zaki ijodi, doston va qissalarida tarixiy voqealarning badiiy ifodasi ancha ilgari mavjud bo‘lgan. “Kitabi Dada Qorqud”, “Manas”, “Alpomish” kabi eposlar o‘z mohiyatiga ko‘ra tarixiy roman janriga yaqin bo‘lib, ular qahramonlik, milliy ong, tarixiy jarayonlarning badiiy talqini bilan ajralib turadi. Ammo zamonaviy ma’nodagi tarixiy roman janri turk adabiyotida XIX asr oxiri va XX asr boshlarida shakllanib, rivojlandi. Turk adabiyotidagi ilk tarixiy roman sifatida Namik Kamolning “Jezmi” (1880) romani e’tirof etiladi. Ushbu asar Usmoniylar imperiyasining XVII asrdagi siyosiy voqealarini aks ettirib, qahramonlik, vatanparvarlik va erkinlik g‘oyalarini oldinga suradi. Namik Kamol tarixiy voqealarni faqat badiiy qiziqish uchun emas, balki milliy ongni shakllantirish vositasi sifatida ham talqin qilgan. XX asr boshlarida esa tarixiy roman an‘analari yangi bosqichga chiqdi. O‘tgan asrlardagi voqealarni realistlik yondashuv bilan yoritish, tarixiy shaxslarni chuqur psixologik tahlil qilish tendensiyalari kuchaydi. O‘mer Seyfettin, Halide Edib Adıvar, Yakup Kadri Qaraosmano‘g‘lu kabi yozuvchilar tarixiy jarayonlarni milliy o‘zlikni anglash bilan bog‘lab tasvirladilar. Yakup Kadri Qaraosmano‘g‘lu “Anqara”, “Yashil ko‘hna” kabi asarlarida Usmoniylar imperiyasi tanazzuli va yangi Turkiya shakllanish jarayonini badiiy tahlil qilgan.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab turk tarixiy romanlari shakl va mazmun jihatdan yanada boyidi. Bu jarayonda Tariq Bug‘ra, Kemal Tahir, Attila İlhan, Orxan Pamuk kabi yozuvchilar yetakchi rol o‘ynadilar. Kemal Tahirning “Bozkırdaki Çekirdek”, “Devlet Ana” romanlari tarixiy voqealarni ijtimoiy-siyosiy tahlil qilish uslubida yozilgan bo‘lsa, Tarik Bug‘ro “Usmon G‘ozixon” asarida Usmoniylar imperiyasining ilk davrini chuqur badiiy talqin qilgan.

Turk adabiyotida tarixiy roman janri uzoq yillik rivojlanish jarayonini bosib o'tgan bo'lib, unda turli adabiy tamoyillar, estetik qarashlar va ijtimoiy-huquqiy hodisalarga bo'lgan yondashuvlar mujassamdir. Mazkur janrning o'ziga xosligi, avvalo, uning tarbiyaviy, falsafiy va badiiy-estetik vazifalari bilan bog'liq bo'lib, u tarixiy xotirani mustahkamlash, milliy o'zlikni anglash va o'tmish tajribalarini hozirgi kun bilan uyg'unlashtirishga xizmat qiladi. Turk tarixiy romanining o'ziga xos jihatlari bir necha muhim omillar bilan belgilanadi. Ulardan dastlabkisi milliy ruh va vatanparvarlik mavzusining ustuvorligidir. Turk tarixiy romanlari, ayniqsa, XIX asr oxiri va XX asr boshlaridan boshlab, milliy ruhni yuksaltirish va vatanparvarlik g'oyalari ilgari surish vazifasini o'z zimmasiga olgan. Bu jarayon Namik Kamolning "Jezmi" (1880) romanidan boshlab shakllana boshlagan bo'lib, unda mustamlakachilik va chet el bosqinchilariga qarshi kurash g'oyalari aks etgan. Mazkur an'ana XX asrda Tarik Bug'ro, Yakup Kadri Qaraosmano'g'lu, Halide Edib Adivar kabi adiblar ijodida yanada chuqurlashdi.

Ikinchi jihat esa tarix va bugunning uyg'unligi aks etgan romanlarda ko'rinadi. Ko'plab turk tarixiy romanlari tarixiy voqealarni tasvirlar ekan, ularni zamonaviy muammolar bilan bog'lashga intiladi. Bu yondashuv o'tmish tajribalaridan xulosa chiqarish, jamiyatning shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan hodisalarga yangicha nazar bilan qarash imkonini beradi. Bu jihatdan Orxan Pamukning "Oq qal'a" romani o'ziga xos namuna hisoblanadi. Muallif XVII asr Istanbulni tasvirlar ekan, inson shaxsi, madaniy tafovutlar va tarixiy taqdir masalalarini yoritadi. Bu uslub tarixiy jarayonlarni zamonaviy fikrlash bilan uyg'unlashtirishga imkon beradi. Shuningdek, Attila Ilhan va Tariq Bug'ra kabi adiblar ham o'z romanlarida tarixni badiiy kontekstga kiritib, hozirgi zamon o'quvchisiga tarixiy tajribaning dolzarbligini anglatishga harakat qilganlar.

Uchinchi muhim jihat turk tarixiy romanlari mualliflarining realizmga sodiqligidir. Realizm va tarixiy faktlarga sodiqlik turk tarixiy romanlari uchun muhim mezonlardan biridir. Bu jihat asosan XX asr tarixiy romanchiligida, ayniqsa, Kemal Tahirning ijodida o'z aksini topgan. Kemal Tahir "Devlet Ana" romanida Usmoniylar imperiyasining ilk davrini tasvirlar ekan, tarixiy manbalarga asoslangan holda voqealarni yoritishga intilgan. Uning asarlarida:

Tarixiy voqealarning real tasviri;

Shaxs va jamiyat o'rtasidagi bog'liqlik;

Siyosiy va iqtisodiy jarayonlarning to'g'ri aks ettirilishi kuzatiladi.

Bu tamoyillar tarixiy roman janrining ilmiy yondashuv bilan boyitilishiga olib kelgan va uni faqat badiiy ijod mahsuli emas, balki tarixiy tadqiqotlarning bir shakliga aylantirgan.

To'rtinchi jihat psixologik tahlil va drammatizmning yuqoriligi bilan belgilanadi. Turk tarixiy romanlari nafaqat tarixiy jarayonlarni yoritadi, balki qahramonlarning ichki dunyosi, ruhiy kechinmalari, ziddiyatlari va shaxsiy qarorlari orqali ham voqealarni ochib beradi. Tariq Bug'raning "Usmon G'ozixon" romanida asosiy qahramon Usmon G'ozni nafaqat tarixiy shaxs, balki o'z hayoti, qaror va majburiyatlari oldida ichki ziddiyatlarni boshdan kechiruvchi inson sifatida gavdalanadi. Bu jihat turk tarixiy romanlariga psixologik chuqurlik va drammatizm bag'ishlaydi. Bunday yondashuv adabiy qahramonlarni tarixiy hujjatlardagi shaxslar emas, balki hayotiy, jonli va murakkab insonlar sifatida tasvirlash imkonini beradi.

Beshinchi jihat esa turk falsafiy romanlarining adabiy va falsafiy mushohadalarga boyligidadir. Turk tarixiy romanlari nafaqat tarixiy voqealarni hikoya qiladi, balki ularni adabiy va falsafiy mushohadalar orqali yoritadi. Bu jihatdan Kemal Tahir, Attila Ilhan va Orxan Pamuk kabi yozuvchilarning asarlari alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, Kemal Tahirning "Devlet Ana" romanida tarixiy jarayonlar ijtimoiy kurashlar doirasida tahlil qilinadi. Orxan Pamuk esa o'zining "Benim Adım Kırmızı" (Mening otim Qirmizi) romanida tarix va san'at uyg'unligini falsafiy nuqtayi nazardan yoritadi. Bu jihatlar turk tarixiy romanining janr sifatidagi badiiy-estetik imkoniyatlarini kengaytiradi va uni nafaqat tarixiy faktlarga asoslangan asar, balki gumanitar tafakkurning muhim ko'rinishi sifatida namoyon qiladi.

Turk adabiyotida tarixiy roman janrining shakllanishida muhim omillar qatoriga, ayniqsa, XIX asrda Yevropa adabiyotidan amalga oshirilgan tarjimalar kiradi. Biroq, shuni ta'kidlash lozimki, turk adabiyoti o'zining boy milliy adabiy merosiga ega bo'lgan. Bu meros tarkibiga diniy mazmundagi

“manoqiblar”, turk millatining har bir davrini badiiy shaklda aks ettirgan “dostonlar”, “xalq hikoyalari” va “afsonalar” kiradi. Tarixiy asarlar uchun manba bo‘lgan “g‘azavotnoma”, “manoqibnoma”, “futuhatnoma” kabi asarlar ham o‘ziga xos o‘rni bilan ajralib turadi. Turk olimi Sodiq Tural Tanzirot (Islohot) davriga qadar tarixiy romanlarning shakllanishida Dada Qo‘qut hikoyalari, jangovar hikoyalar, “zafarnoma” va “g‘azavotnoma” kabi epik janrdagi qahramonlik asarlarining alohida o‘rni borligini ta’kidlaydi. Roman janrining shakllanishida muhim rol o‘ynagan boshqa bir janr – bu dostonlardir. Bu borada turk olimi Arg‘unshoh shunday deydi: “Insoniyat eng qadimiy davrlardan beri umumiy qavm va milliy tajribalarni o‘zlashtirib kelgan. Dostonlar insonlarning bu tajribalarini o‘z ichiga jamlagan eng qadimiy adabiyot mahsulidir. Zamonaviy davrda dostonlarning o‘rnini romanlar egallagan. Jamiyatimizda, hatto jahon adabiyotida romanlardan oldin insonlarga bugungi tarixiy romandan olinadigan quvonchni bag‘ishlovchi asarlar mavjud bo‘lgan. Bularning eng avvalida dostonlar turadi. Bizning jamiyatimiz uchun dostonlardan keyin Dada Qo‘rqut hikoyalari, jangnoma, g‘azavotnomalar, battalnomalar, donishmandnomalar, saltuknomalar ham epik tuyg‘ularni rivojlantirish va tajribalarni o‘zlashtirish maqsadida yuzaga kelgan asarlardir” (Argunshah, 2016: 103). XIX asrdan boshlab og‘zaki adabiyot bilan birga yozma adabiyot namunalari ham sezilarli darajada ko‘paydi. Yozma adabiyot namunalari sifatida milliy adabiyotga oid asarlardan tashqari G‘arb adabiyotidan qilingan tarjimalar ham keng tarqaldi. G‘arb adabiyotidan tarjima qilingan ilk namunalar sifatida Aleksandr Dyumaning “Graf Monte-Kristo”, “Qirolicha marvaridi”, “Uch mushketyor”, Xaver de Monterinning “Kambag‘allar tabibi” kabi asarlarni keltirish mumkin. 1860-yillardan boshlab fransuz romanlarining turk tiliga tarjimalari paydo bo‘ldi. Turkiyada o‘qilgan dastlabki fransuz romani Fenelonning Yusuf Komil Posho tomonidan “Telemak” nomi bilan tarjima qilingan “Telemakning sarguzashtlari” nomli asari bo‘lib, u didaktik ahamiyatga ega edi.

Roman taraqqiyotining ikkinchi bosqichi XX asrning boshlariga to‘g‘ri keladi. Jahon adabiyoti tarixiga nazar tashlaganimizda, u doimo insoniyat hayotida yuz bergan katta o‘zgarishlar va inqiloblarning aks sadosi bo‘lib kelganligini ko‘ramiz. Har bir xalq hayotida muhim rol o‘ynagan tarixiy voqealar, qo‘zg‘olonlar va inqiloblar sodir bo‘ladi, ularning yuzaga kelishiga sabab bo‘lgan mashhur shaxslar yashab o‘tadi. Turk xalqi ham o‘z tarixiy taraqqiyoti davomida bu jarayonlardan holi bo‘lmagan. XX asr boshlarida, aniqrog‘i 1918-yilda Turkiyada milliy ozodlik uchun kurash to‘lqini avj oldi va natijada 1923-yilda sultonlik boshqaruvi tugatilib, respublika tizimi joriy etildi. Bu davrda yosh respublikani boshqargan qo‘mondon, siyosatchi va turk xalqining ma‘naviy rahbari Mustafo Kamol Otaturk (1880-1938) bo‘ldi. 1908-yilda Usmonli imperiyasida “Mashrutiyat” deb nomlangan konstitutsiyaviy monarxiya tizimi joriy qilindi. Ijtimoiy va siyosiy jihatdan Mashrutiyat va undan keyingi davr turk tarixida katta fojiali voqealar sodir bo‘lgan davr hisoblanadi. Bu davrda yozuvchi Mehmet Niyoziy o‘z asarlarida Bolqon urushi, Chanakkale (Dardanel) jangi va Yaman voqealari kabi muhim tarixiy hodisalarni asosiy mavzu qilib olgan. Bu davrning siyosiy voqealari mamlakat hayotida chuqur iz qoldirdi. Bolqon urushi natijasida ko‘plab odamlar hayotdan ko‘z yumdi, ko‘p qon to‘kildi. Bu urushdan oldin Shimoliy Afrikada Tripoli urushi bo‘lib o‘tdi, keyin esa dunyoni larzaga solgan Birinchi jahon urushi, ayniqsa Kavkaz va Chanakkale frontlaridagi voqealar ijodkorlarni ham befarq qoldirmadi. 1920-yillar Turkiyaning burjuva davlatiga aylanishiga qaratilgan bir qator islohotlar bilan ajralib turadi. Mamlakat iqtisodiyoti qayta tashkil etildi, ayollarga erkinlik berildi, ularning mehnat qilish huquqi tan olindi, arab alifbosidan lotin alifbosiga o‘tildi, kiyim-kechak madaniyatida ham tubdan o‘zgarishlar amalga oshirildi. Mamlakatdagi bu katta inqilobiy o‘zgarishlar adabiyotda ham o‘z aksini topishi tabiiydir. Buyuk o‘zbek adibi Muso Toshmuhammad o‘g‘li Oybek rus adabiyotshunosi va tarjimoni A. Naumov bilan suhbatida “Tarix – bu adabiyot, adabiyot esa tarixdir”, degan fikrni bildirgan. Bu so‘zlar ikkala sohaning o‘zaro yaqinligini ifodalabgina qolmay, balki badiiy adabiyotning tarixsiz nafas ololmasligini, tarixning esa adabiy asarlarda benihoya katta o‘rin tutishini ham anglatadi. Bu davr turk adabiyotida demokratik tamoyillarning kuchayishi kuzatiladi. Bu jarayonda demokratik matbuotning ham roli katta bo‘ldi. Ayniqsa, “Resimli ay”, “Vaqt” jurnallari atrofida Nazim Hikmat, Sabohattin Ali, Sadri Ertem kabi istedadli adiblar to‘plandi. Turk adabiyotshunosi Turkesh tomonidan urush davrida yozilgan romanlarning tarixiy hujjat sifatidagi ahamiyati ta’kidlangan bo‘lib, bu asarlar davrning ruhiy va ijtimoiy jihatlarini aks ettiruvchi muhim manbalar hisoblanadi. Romanlar va hikoyalar nafaqat o‘tmish haqida emas, balki ular yozilgan davrning individual, ijtimoiy, huquqiy va siyosiy

munosabatlarini, shuningdek, davrning ruhiyatini va madaniy rang-barangligini ifodalaydi. Respublika eʼlon qilinganidan keyin paydo boʻlgan “Turk tarix tezisi” tushunchasi doirasida turklikni ulugʻlash va islomgacha boʻlgan turk madaniyati va tarixini tanishtirish maqsadida tarixiy mazmunga ega boʻlgan romanlar yaratilgan. Turk tarixi tadqiqot jamiyati tashkil etilishi bilan Usmonli tarixidan tashqari turk tarixiga boʻlgan qiziqishning ortib borayotganligi qayd etiladi. Biroq, Cheri 1923–1990 yillar oraligʻida bu mavzuga bagʻishlangan atigi 12 ta asar boʻlganligini, ulardan 8 tasi respublikaning birinchi 10 yilligida yozilganligini taʼkidlaydi (Çeri, 2000: 28). Bu davrda yaratilgan eng yaxshi asarlar qatoriga H. Nihol Atsizning “Kulrang boʻrilar oʻlimi”, “Bozkurtlar Diriliyor”, Adolat Ergenekonning “Tuyu-Kunlar”; Iskandar Fahrettinning “Asiyada bir quyosh tugʻiladi”, “Sumer qizi”, “Tangri oʻgʻli”; Abdulla Ziya Kozanoʻgʻlining “Qizil tugʻ”, “Otli han”, “Gultekin” kabi asarlarni kiritish mumkin.

Respublika davrida yaratilgan romanlarning asosiy mavzularidan biri Usmonli tarixidir. Ayniqsa, 1990-yilgacha Usmonlilar imperiyasining yuksalish davriga bagʻishlangan koʻplab tarixiy romanlar yozilganligi olimlar tomonidan ham tan olingan. Xususan, Cheri Usmonli davlatining tashkil topishi haqida 15 ta, Fetret davrini hikoya qiluvchi 13 ta, yuksalish davriga bagʻishlangan 16 ta, 17-asrni oʻz ichiga olgan 12 ta, 18-asrga bagʻishlangan 12 ta, 19-asrni qamrab olgan 14 ta va Usmonlilar imperiyasining qulash davrini tasvirlovchi 31 ta roman yozilganligini aniqlagan. Bu miqdorga teng miqdorda Bolqon urushlari va Respublikaning dastlabki oʻn yilligiga bagʻishlangan romanlar ham mavjud boʻlib, ularning soni 32 tani tashkil qiladi. Bu romanlarda Usmonli mavzularidan koʻra vatan himoyasi yoʻlida xalqning qahramonliklari yorqin tasvirlangan. Usmonli davlatining tashkil topish davriga bagʻishlangan romanlarda esa turklikning davlat qurishdagi qobiliyatlari va Usmonliylilikning turk ildizlariga eʼtibor qaratilgan. Bu davr romanlarida turk milliy kimligini shakllantirish va tarixiy merosni yangi tizim doirasida qayta talqin qilish kabi mavzular ustunlik qiladi. Romanlar nafaqat tarixiy voqealarni tasvirlash vositasi, balki milliy oʻzlikni anglash va shakllantirish vositasidir. Shuningdek, bu asarlarda turk xalqining tarixiy qadriyatlari, madaniy merosi va milliy gʻururi kuchli ifodalangan.

Bir soʻz bilan aytganda, turk romanchiligi tarixiy voqealarni badiiy talqin qilish orqali milliy oʻzlikni shakllantirish va mustahkamlashda muhim rol oʻynagan. Bu jarayon nafaqat adabiyot, balki turk jamiyatining madaniy va siyosiy rivojida ham chuqur taʼsir koʻrsatgan. Bu jarayonlar turk adabiyotida tarixiy roman janrining shakllanishiga katta hissa qoʻshgan boʻlib, milliy va xalqaro adabiyotlar oʻrtasidagi oʻzaro taʼsirni namoyish etadi. Shuningdek, turk adabiyotining oʻziga xos xususiyatlari va boy merosi uning rivojlanishida asosiy omil boʻlib xizmat qilgan. Turk tarixiy roman anʼanasi uzoq va murakkab taraqqiyot yoʻlini bosib oʻtgan boʻlib, uning rivojlanishi milliy oʻzlik, tarixiy tafakkur va badiiy-estetik tamoyillar uygʻunligiga asoslanadi. Ushbu janrning yetakchi adiblari oʻtmish voqealarini nafaqat tasvirlash, balki ularga falsafiy va ijtimoiy nuqtayi nazardan yondashish orqali roman janrining ilmiyligini oshirishga erishganlar. Milliy ruh, tarix va bugunning uygʻunligi, realizm, psixologik tahlil va falsafiy mushohadalar turk tarixiy romanchiligining eng muhim tarkibiy qismlari boʻlib, ushbu janrni jahon adabiyotidagi oʻziga xos va ahamiyatli hodisaga aylantirgan. Bu omillar natijasida turk tarixiy romanlari nafaqat milliy miqyosda, balki xalqaro miqyosda ham eʼtirof etilgan adabiy hodisalardan biriga aylangan.

Tarixiy romanlarning rivojlanishi davomida quyidagi natijalar aniqlandi: tematik yoʻnalishlarning kengayishi, badiiy shakl va estetik uslublarning oʻzgarishi, texnologik vositalar yordamida tarqalishining oshishi, turli adabiy maktablarda, xususan, turk adabiyotida tarixiy roman janrining oʻziga xos rivojlanish yoʻnalishlari. Tarixiy romanlarning zamonaviy adabiyotdagi roli, ularning tarixni badiiy talqin qilishdagi yondashuvlari, shuningdek, jamiyat va madaniyatdagi tarixiy xotirani shakllantirishdagi oʻrni haqida bahs yuritiladi.

5. Xulosa

Tarixiy roman janri doimiy evolyutsiya va yangilanish jarayonida zamonaviy adabiy tafakkurning ajralmas tarkibiy qismi sifatida oʻz oʻrnini saqlab qolmoqda. Ushbu janr insoniyat tarixidagi murakkab ijtimoiy, siyosiy va madaniy jarayonlarni badiiy shaklda aks ettirgan holda, oʻquvchini nafaqat tarixiy faktlar bilan tanishtiradi, balki bu voqealar ortida turgan insoniy hissiyotlar, axloqiy tanlovlar va zamonaviy hayot uchun dolzarb boʻlgan fikrlar ustida chuqur

mulohaza yuritishga undaydi. O‘zbek adabiyotida tarixiy roman janri alohida o‘rin tutadi. Jumladan, Pirmqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” romani temuriylar davrini, ya’ni Amir Temur va Mirzo Ulug‘bek shaxsiyatini tarixiy va falsafiy asosda tahlil etib, milliy o‘zlik, vatanparvarlik va ilm-ma’rifat qadriyatlarini targ‘ib etadi. Shuningdek, Abdulla Qodiriyning “O‘tgan kunlar” romani Turkistonning XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi ijtimoiy hayotini aks ettirgan holda, tarixiy va ma’naviy xotiraning muhim namunasi hisoblanadi. Bu kabi asarlar orqali tarixiy ong, xalqning o‘z o‘tmishiga bo‘lgan hurmati va milliy birlik tuyg‘usi mustahkamlanadi.

Turk adabiyotida ham tarixiy romanlar taraqqiyotida yuksak namunalarga duch kelamiz. Masalan, turk yozuvchisi Namik Kemalning “Vatan yahut Silistre” asari va Tarik Bug‘raning “Kichik Aga” romani turk milliy ozodlik harakati va ijtimoiy uyg‘onish davrini badiiy ifodalagan. Ayniqsa, tarixiy voqealar fonida vatanparvarlik, erkinlik, insoniylik va jamiyatdagi o‘zgarishlarga bo‘lgan munosabatlar chuqur yoritiladi. Bu romanlar orqali turk adabiyoti tarixni faqat voqealar ketma-ketligi sifatida emas, balki milliy ruh, madaniy meros va zamonaviy tafakkur bilan uyg‘un holatda taqdim etadi. Bugungi globallashuv davrida tarixiy romanlar nafaqat milliy, balki umuminsoniy qadriyatlarni targ‘ib etish vositasiga aylangan. Ular o‘tmishni jonlantirish, zamonni tahlil qilish va kelajakni ongli ravishda qurishga xizmat qiluvchi muhim adabiy vosita sifatida qadrlanmoqda. Kelajakda bu janrning falsafiy, estetik va texnologik imkoniyatlari yanada kengayishi, ayniqsa raqamli adabiyot va sun‘iy intellekt bilan uyg‘unlashuvi kutilmoqda. Shu sababli tarixiy romanlar kelajak avlodlar uchun ham ruhiy-ma’naviy boylik manbai sifatida o‘z dolzarbligini saqlab qoladi.

Manbalar

- ADIVAR, H. E. (1936). *Sinekli Bakkal*. Istanbul: Istanbul University Press.
- ARGUNŞAH, H. (2016). *Tarih ve Roman: Makaleler*. Ankara: Kitabevi Yayınları.
- ATWOOD, M. (1985). *The Handmaid’s Tale*. Toronto: McClelland and Stewart.
- ÇERİ, B. (2000). *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanlarında Osmanlı Tarihi*. Istanbul.
- DİK, P. K. (1962). *The Man in the High Castle*. New York: Putnam.
- DUMAS, A. (1844). *The Three Musketeers*. Paris: Baudry.
- ECO, U. (1980). *Il nome della rosa*. Milan: Bompiani.
- ECO, U. (1988). *Foucault’s Pendulum*. New York: Harcourt.
- HARRİS, R. (1992). *Fatherland*. London: Hutchinson.
- MANN, T. (1901). *Buddenbrooks: Verfall einer Familie*. Berlin: S. Fischer Verlag.
- MİTCHELL, D. (2004). *Cloud Atlas*. London: Sceptre.
- MORETTİ, F. (2013). *The Bourgeois: Between History and Literature*. London: Verso.
- PAMUK, O. (1998). *Benim Adım Kırmızı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- RUSHDİE, S. (1981). *Midnight’s Children*. London: Jonathan Cape.
- SCOTT, W. (1819). *Ivanhoe*. Edinburgh: Archibald Constable and Company.
- TAHİR, Kemal. (1967). *Devlet Ana*. Istanbul: Remzi Kitabevi.
- TOLSTOY, L. (1869). *War and Peace*. Moscow: The Russian Messenger.
- WOOLF, V. (1928). *Orlando: A Biography*. London: Hogarth Press.
- YURSENAR, M. (1951). *Memoirs of Hadrian*. Paris: Plon.
- ZOLA, É. (1885). *Germinal*. Paris: G. Charpentier.